

Natuur.oriolus

Waadvogels bij hoog
water

Evolutie broedvogels in
Klein-Brabant

Komen onze zomervogels
vroeger aan?

Broedvogels in Klein-Brabant

Vergelijkende broedvogelinventarisatie in 1988 en 2001

Breeding bird census of Klein-Brabant (province of Antwerp, Belgium): 2001 versus 1988

Recensement des oiseaux nicheurs dans le Petit-Brabant (province d'Anvers): 2001 versus 1988

JOOST REYNIERS, PAUL MEES, HERWIG MEES, LUC DE WIT EN CHRIS COECKELBERGH - VOGELWERK GROEP KLEIN-BRABANT

SAMENVATTING

In de periode 1987-1988 gebeurde er in Klein-Brabant (provincie Antwerpen) een volledige broedvogelinventarisatie volgens de methode van de blokkenkartering (Hustings et al 1985). In het kader van het Vlaamse atlasproject werd besloten om deze inventarisatie in 2000 over te doen. In de periode 2000-2002 werd heel de regio -die een oppervlakte van 11.432 ha beslaat- door 29 plaatselijke vogelkijkers geïnventariseerd. Hierbij werden 24.000 data verzameld van 119 broedvogelsoorten. Klein-Brabant kent een erg afwisselend landschap; buitendijks zijn er de zoetwaterschorren van Schelde en Rupel, binnendijks zijn er de polders met broekbossen en wieden. Door de verscheidenheid in bodemgesteldheid is ook het agrarisch gebied vrij divers; gaande van de open koutergebieden op zandgrond tot het beemdenlandschap in de beekvalleien. De inventarisatie was gebiedsdekkend, dus ook woongebieden en industriegebieden werden geïnventariseerd. Dit artikel vat de resultaten samen van de recente broedvogelinventarisatie en vergelijkt deze met die van 1988. Met Klapekster *Lanius excubitor*, Geelgors *Emberiza citrinella*,

Boompieper *Anthus trivialis*, Fluiter *Phylloscopus sibilatrix* en Paapje *Saxicola rubetra* zijn vijf broedvogelsoorten verdwenen. Daarnaast werden tenminste 21 nieuwe opgetekend, waaronder vijf exoten. De populatiedensiteiten van de meeste bosvogels, zoals Sperwer *Accipiter nisus* (+1900%), Buizerd *Buteo buteo* (+450%), Boomklever *Sitta europaea* (+125%), Havik *Accipiter gentilis* (nieuw) en Zwarte Specht *Dryocopus martius* (nieuw) zijn toegenomen of stabiel. Wielewaal *Oriolus oriolus* (-23%), Matkop *Parus montanus* (-38%) en Nachtegaal *Luscinia megarhynchos* (-51%) vormen hierop een uitzondering. De meeste watervogels, zoals Bergeend *Tadorna tadorna* (+3400%), Krakeend *Anas strepera* (+3700%), Kuifeend *Aythya fuligula* (+231%) en Slobeend *Anas clypeata* (+94%) zijn spectaculair toegenomen. Enkel Wintertaling *Anas crecca* laat een stabiele of zelfs licht dalende trend zien. Riet- en moerasvogels tonen een uiteenlopend beeld. De broedpopulatie van de Rietgors *Emberiza schoeniclus* (-65%) is bijvoorbeeld sterk afgenomen, terwijl de Blauwborst *Luscinia svecica* (+79%) inmiddels zelfs in toe-

nemende mate broedt in het landbouwgebied. De grootste veranderingen deden zich evenwel voor bij de broedvogels van landbouwgebieden. Vooral de toename van maïsteelt en tuinbouw enerzijds en anderzijds een steeds intensiever graslandbeheer zijn hiervan de oorzaak. Graspieper *Anthus pratensis* (-96%), Veldleeuwerik *Alauda arvensis* (-77%), Ringmus *Passer montanus* (-82%), Boerenwaluw *Hirundo rustica* (-69%) en Zomertortel *Streptopelia turtur* (-61%) kenden een dramatische afname. Kwartel *Coturnix coturnix* en Grauwe Gors *Miliaria calandra* zijn zo goed als uitgestorven in het onderzoeksgebied. Enkele soorten pasten zich aan het 'maïslandschap' aan: de populaties van Scholekster *Haematopus ostralegus* (+667%), Kievit *Vanellus vanellus* (+61%) en verrassend genoeg ook Gele Kwikstaart *Motacilla flava* (+67%) gingen er op vooruit. Een uitgebreide bespreking van dit broedvogelonderzoek, met alle verspreidingskaarten werd gepubliceerd in het boek 'Vogels in Klein-Brabant' (Coeckelbergh et al 2003).

ABSTRACT

During the period 1987-1988 the entire region of Klein-Brabant was surveyed for breeding birds. Between 2000 and 2002 the process was repeated and the entire area of 11.432 hectares was again covered. The presence and abundance of 119 breeding bird species in a 100 ha grid was recorded. The study included all species and every habitat type. The area surveyed includes a wide variety of habitats: tidal freshwater, reaches of the rivers Scheldt and Rupel, ponds, deciduous woods with poplar, willow and alder carr in the river valleys, agricultural land (on sandy and loam-sandy soils) and even urban and industrial areas. The article presents the results of the 2000-2002 breeding bird census and compares it with the data collected in the same area during the 1988 survey. Five breeding species had disappeared by the time of the second survey, i.e. Great Grey Shrike, Yellowhammer, Tree Pipit, Wood Warbler and Whinchat. On the

other hand at least 21 new breeding species were found, five of which were exotics. The populations of woodland species, like Sparrowhawk (+1900%), Common Buzzard (+450%), Eurasian Nuthatch (+125%), Goshawk (new) and Black Woodpecker (new) had increased or remained stable. Conversely, some other woodland birds showed a decline in numbers, such as Eurasian Golden Oriole (-23%), Willow Tit (-38%) and Nightingale (-51%). Additionally, some woodland species previously recorded had completely disappeared (see above and table 1: woodland birds). The breeding populations of most of the waterbird species increased spectacularly, e.g. Common Shelduck (+3400%), Gadwall (+3700%), Tufted Duck (+231%) and Northern Shoveler (+94%), the exception being that of Common Teal (stable or slow decline) (see table 2: waterbirds). Marsh and reed breeding bird species presented

a mixed picture: Reed Bunting (-65%) had declined dramatically, while Bluethroat (+79%) expanded its breeding range to include agricultural land. Changes in agricultural practices, such as the increased planting of maize and more intensive management of grassland have reduced the numbers of most of the farmland birds, like Meadow Pipit (-96%), Skylark (-77%), Tree Sparrow (-82%), Barn Swallow (-69%) and European Turtle Dove (-61%). Quail and Corn Bunting are nearly extinct in the area surveyed. However, a few species are clearly capable of some adaptation to a changing agricultural landscape and showed an increase: Oystercatcher (+667%), Lapwing (+61%) and Yellow Wagtail (+67%) (see table 3: farmland birds). The results (with distribution maps) of this breeding bird census are published in a book: 'Vogels in Klein-Brabant' (Coeckelbergh et al 2003).

RÉSUMÉ

Durant la période 1987-1988 la région entière du Petit-Brabant a été soumise à un recensement des oiseaux nicheurs. L'étude a été reprise en 2000. Dans la période 2000-2002 les 11 432 hectares ont de nouveau été recensés. Les 24 000 données des 119 espèces nicheuses ont été rassemblées. La région étudiée connaît un paysage très varié: en dehors des digues il y a les laisses d'eau douce de l'Escaut et du Rupel; à l'intérieur des digues il y a les polders avec des bois marécageux. La diversité de la nature du sol rend la région agricole très diverse, allant – dans les vallées – de champs sablonneux aux prairies. Les zones habitées, ainsi que les zones industrialisées ont aussi été inventoriées. Cet article résume les résultats du recensement effectué entre 2000 et 2002 et les compare avec ceux du recensement de 1988. Cinq espèces nicheuses, Pie-grièche grise, Bruant jaune, Pipit des bois, Pouillot siffleur et Tarier des prés, ont disparu. Vingt et une

nouvelles espèces nicheuses ont été dénombrées, dont 5 espèces exotiques. Les effectifs de la plupart des espèces forestières, comme l'Épervier (+ 1900 %), la Buse variable (+ 450 %), la Sittelle torchepot (+ 125 %), l'Autour des palombes (nouveau) et le Pic noir (nouveau) ont augmenté ou se sont stabilisés. Le Lorient d'Europe (- 23 %), la Mésange boréale (- 38 %) et le Rossignol philomèle (- 51 %) font exception à la règle. La plupart des oiseaux d'eau, comme la Tadorne de Belon (+ 3400 %), le Canard chipeau (+ 3700 %), le Fuligule morillon (+ 231 %) et le Canard souchet (+ 94 %) ont augmenté de façon sensible. Uniquement la Sarcelle d'hiver reste stable ou est en légère diminution. Les oiseaux des roseaux et des marais montrent des tendances divergentes. Le Bruant des roseaux (- 65 %) diminue, tandis que la Gorgebleue à miroir (+ 79 %) étend sa zone de nidification en région agricole.

Les changements les plus importants se sont produits parmi les oiseaux nidificateurs des zones agricoles. L'augmentation des cultures de maïs et de l'horticulture d'une part et la gestion des pâturages d'autre part, en sont les causes principales. Le Pipit farlouse (- 96 %), l'Alouette des champs (- 77 %), le Moineau friquet (- 82 %), l'Hirondelle rustique (- 69 %) et la Tourterelle des bois (- 61 %) ont connu une chute spectaculaire. La Caille des blés et le Bruant proyer ont presque totalement disparu de la région d'étude. Quelques espèces se sont adaptées au changement du paysage: les populations de Huitrier pie (+ 667 %), Vanneau huppé (+ 61 %) et Bergeronnette printanière (+ 67 %) ont augmenté. Les résultats de ce recensement ont été publiés, avec toutes les cartes de distribution, dans le livre 'Vogels in Klein-Brabant' (Coeckelbergh et al. 2003).

Joost Reyniers, Pandgatheide 2, B- 2890 Sint-Amands joost.reyniers@lin.vlaanderen.be
Paul Mees, Van Campenhoutstraat 16, B- 2870 Puurs meespaul@belgacom.net>
Herwig Mees, Kloosterstraat 11, B- 2880 Bornem herwig.mees@edpnet.be
Luc De Wit, Nieuwe Kouterstraat 62, B- 2880 Bornem luc.de.wit@skynet.be
Chris Coeckelbergh, Leemgaard 22, B- 2870 Puurs BECCG745@attglobal.net>

Inleiding en objectieven

Gelijktijdig met het veldwerk voor het Vlaams atlasproject (Anselin et al 2000; Vermeersch et al 2000) werd in Klein-Brabant een volledig gebiedsdekkende broedvogelinventarisatie uit de jaren 1987 en 1988 overgedaan. De resultaten van dit eerste onderzoek werden gepubliceerd in 'Vogels in Klein-Brabant' (Coeckelbergh et al 1990). De doelstelling van het onderzoek in de periode 2000-2001 (2002) was er op gericht een vergelijking te kunnen maken met dit uit 1987-1988. Er werd getracht inzicht te krijgen in de veranderingen in verspreiding en de populatiedensiteit van alle in de regio aanwezige broedvogelsoorten. Het resultaat van dit onderzoek is dat we voor beide periodes over vergelijkbare gegevens beschikken.

Dit artikel geeft een samenvatting van de resultaten van dit onderzoek. In het boek 'Vogels in Klein-brabant' (Coeckelbergh et al. 2003) wordt dit onderzoek uitgebreid besproken en worden voor elke broedvogelsoort vergelijkende verspreidingskaarten gepubliceerd.

Situering studiegebied

Klein-Brabant is gelegen in de zuidwesthoek van de provincie Antwerpen en wordt begrensd door de Schelde, de Rupel en door het Zeekanaal Brussel-Schelde. Het onder-

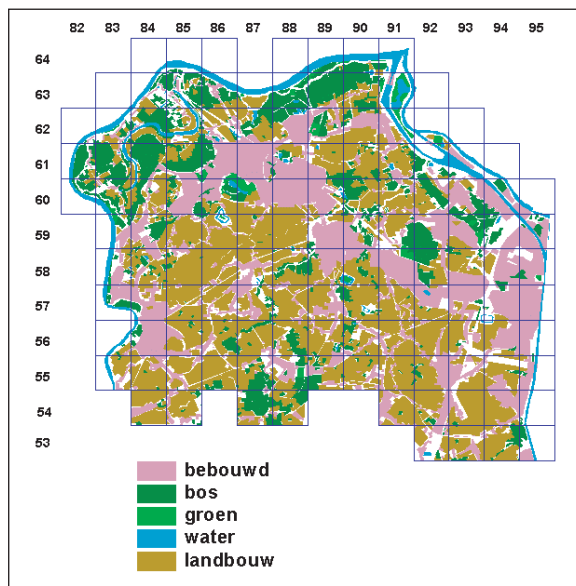
zoeksgebied omvat de gemeenten Bornem, Puurs, Sint-Amands en het gedeelte van de gemeente Willebroek ten westen van het Zeekanaal.

Landschap en bodemgebruik

In Klein-Brabant onderscheiden we ruwweg drie landschapstypen. Het door Schelde en Rupel gevormde alluviaal gebied wordt afgesloten door een hoger gelegen zandgebied. Ten zuiden van deze zandrug strekt zich het lemig-zandgebied uit, dat diagonaal doorsneden wordt door beekvalleien en

waarin enkele depressies gelegen zijn.

Het **alluviaal gebied** bestrijkt het noordelijk deel van het onderzoeksgebied. Vermits het zoute zeewater zijn invloed niet meer laat gelden in dit deel van Schelde en Rupel, spreken we van zoetwaterschorren. Het bindend gebied omvat de ingepolderde rivierlakten van de Schelde en de Rupel. De kleiige bodems van de alluviale strook zijn zeer nat, laag gelegen (0-2 meter boven zee-niveau) en grotendeels beplant met populieren. De natste bossen herbergen elzenbroek en moerasvegetaties. Niettegen-

Figuur 1: Bodemgebruik Klein-Brabant (situatie 2001)

Figure 1: Land use: urban land (pink), woodland (dark green), other green areas (green), water (blue), farmland (brown)

staande dit gebied afgesloten is van de rechtstreekse werking van de rivier, neemt het element water nog steeds een belangrijke plaats in. Denken we maar aan de Oude Schelde, de talrijke wielen, visvijvers en sloten.

In 1997 werd de nieuwe Zeesluis van Wintam in gebruik genomen. Het nieuwe kanaaltraject van het Zeekanaal Brussel-Schelde heeft twee eilanden doen ontstaan tussen het kanaal en de Rupel. Het Zuidelijk Eiland ten oosten van het oude sas is landschappelijk in de oorspronkelijke staat gebleven. Het Noordelijk Eiland werd opgespoten, maar het werd nadien ingericht als een natuurgebied. Het terrein bestaat uit ondiepe plassen met slikranden en duinachtige grondophopingen.

In het oorspronkelijke natuurlandschap van Klein-Brabant bevonden zich een aantal komvormige laagten of depressies. De belangrijkste ervan zijn het bosreservaat 'de Moeren' te Puurs en het Moer te Hingene. Landschappelijk gezien behoren ook de beekvalleien van de Vliet en de Molenbeek tot het alluviaal gebied. In de beekvalleien is het merendeel van de gronden in gebruik als graasweide, hooiweide of bos.

Men kan stellen dat het alluviaal gebied de ruggengraat vormt van de natuur in Klein-Brabant.

De laaggelegen Scheldevallei wordt ten zuiden afgezoomd door een **zandrug**. Samen met de bewoningskernen van de gemeente Bornem, vinden we hier ook de oudste landbouwgronden van de streek, kouters genoemd. Het landschap op de kouters heeft een open karakter. Tussen Mariekerke en Bornem komen plaatselijk nog enkele landduinen voor. Ze zijn begroeid met vergraste heide en bos.

Ruim geografisch gesitueerd vormt het **lemig-zandgebied** de overgang tussen de Vlaamse Zandstreek en de Zandleemstreek. Het reliëf is weinig uitgesproken en varieert tussen 5 en 8 meter boven het zeeniveau. Brede laagten en beekvalleitjes alterneren met hogere ruggen. De hoge ruggen zijn in gebruik voor akker- en tuinbouwgewassen. De lage gedeelten zijn ingenomen door weiland, en hebben een min of meer gesloten karakter door de talrijke knotwilgen- of elzenrijen. In een brede zone rond Lippelo is er een opmerkelijk bosbestand aanwezig. Lippelobos vormt er de hoofdbrok van, het bestaat voornamelijk uit zuur eiken- en beukenbos.

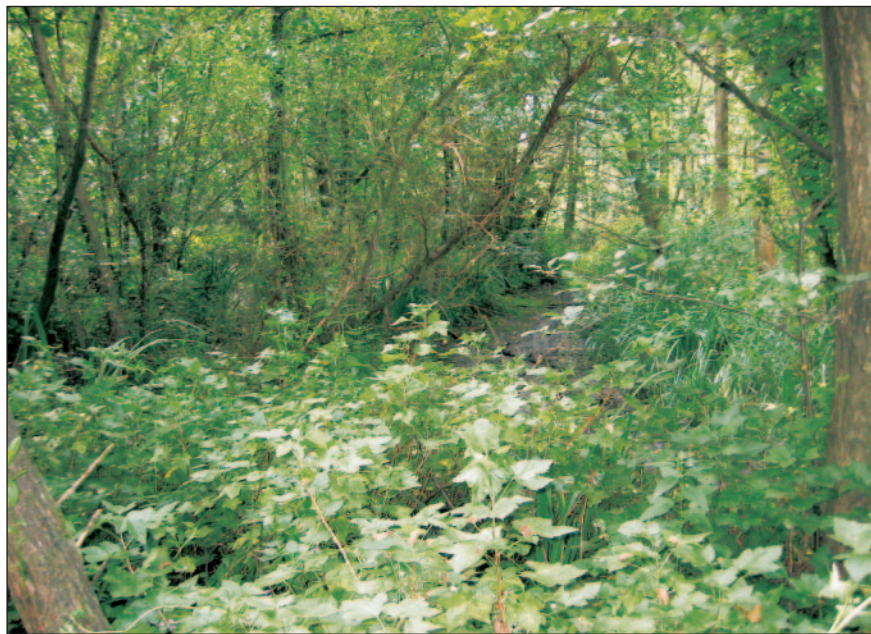
Schelde bij zeer laag water. Zicht op Mariekerke (Foto: Bert Reyniers)

Sint-Amands, De Wilgskens. In dergelijk landschap zijn Gekraagde Roodstaart *Phoenicurus phoenicurus* en Grasmus *Sylvia communis* typerende broedvogels. Buiten de beekvalleien is permanent grasland met knotwilgenrijen schaarser geworden (Foto: Bert Reyniers)

Kanaalzone van Wintam vanuit de lucht. Noordelijk en Zuidelijk eiland vormen voor Tureluur *Tringa totanus*, Kluut *Recurvirostra avosetta*, Grutto *Limosa limosa* en Kleine Plevier *Charadrius dubius* het enige broedgebied in Klein-Brabant (Foto: Afdeling Natuur)

Elzenbroekbos aan de Kragenwiel te Bornem. De laagst gelegen delen van de Scheldepolders herbergen elzenbroek en moerasvegetaties. Op dergelijke plaatsen zijn broedende Wintertalingen *Anas crecca* en Waterrallen *Rallus aquaticus* te verwachten (Foto: Joost Reyniers)

Hoge Heide Branst: hakhout en heischrale vegetaties op de stuifzandrug (Foto: Herwig Mees)

Het Vaartland en het oostelijk deel van Klein-Brabant heeft, door toedoen van de A12 en het kanaal Brussel-Wintam, reeds een heel industrialiseringsproces achter de rug. Dit deel van het onderzoeksgebied ondervindt de invloed van de as Antwerpen-Brussel, gekenmerkt door een grote concentratie van verkeersinfrastructuur, industriegebieden en woonzones.

Methoden

Voor vergelijkend onderzoek in grotere gebieden wordt de blokkenartering doorgevoerd als het meest geschikt ervaren (Hustings et al 1985). De oppervlakte van het onderzochte gebied bedraagt 11.432 ha. Voor dergelijke oppervlakte is een hokkenverdeling per 100 ha het meest aangegeven en haalbaar. Hiervoor werd het UTM-raster gebruikt.

Elk kilometerhok moest minstens 3 ochtendbezoeken van telkens 3 uur krijgen: één in maart-april, één in mei en één in juni, maar in de praktijk waren er dat vrijwel overal meer. Om de verschillen in soortenkennis en inventarisatie-ervaring van de verschillende waarnemers (29 vogelkijkers) te minimaliseren werd de regio opgesplitst in vijf gebieden met elk een zestal inventariseerders onder leiding van één sectorverantwoordelijke. Deze laatste ondervinding door extra gebiedsbezoeken de eventueel gemiste soorten of soorten waarvoor bijkomende inventarisatie gewenst was op andere tijdstippen dan de ochtend. Het werken met

een standaardformulier en de gebruikelijke kwalitatieve broedvogelcodes vergrootte tevens de eenvormigheid.

Na het broedseizoen van 2000 was ruim de helft van het onderzoeksgebied geïnventariseerd zodat in 2001 de overige hokken konden afgewerkt worden. In 2002 gebeurde er nog bijkomend onderzoek naar de zeer schaarse broedvogels en naar de soorten met een nachtelijke levenswijze.

Per kilometerhok werd voor elke soort de hoogste broedcode en het aantal vastgestelde territoria bepaald. Deze gegevens werden daarna samengevoegd voor heel de regio en geanalyseerd. Bijna 24.000 broedvogelgegevens vormen aldus de basis voor verspreidingskaarten en de onderbouwing van een populatieschatting voor elke soort

Resultaten

Soortenrijkdom

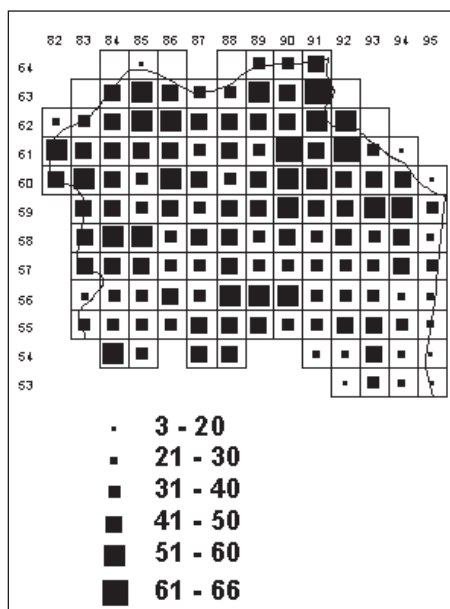
Er werden 119 broedvogelsoorten aangetroffen, met in de meeste kilometerhokken 40 tot 50, uitzonderlijk zelfs meer dan 65 soorten (zie figuur 2)

De grootste soortenrijkdom is te vinden in gebieden met een variatie aan landschapstypen en biotopen in het alluviale gebied: de valleien van Schelde en Rupel, in het Moer te Hingene en in de valleien van Vliet en Molenbeek. Ook het Kraaienbroek en de Hoge Heide op de stuifzandrug te Branst scoren hoog in soortenrijkdom. De land-

bouwgebieden zijn soortenarmer, maar herbergen wel een aantal typische soorten.

Totaal aantal territoria

Het totaal aantal vastgestelde territoria was in 2001 (37.152) opmerkelijk hoger dan in 1988 (27.974). Deze hogere cijfers zijn ten dele toe te schrijven aan een betere inschatting van de dichtheden van de algemeenste soorten, maar mogelijk ook aan het klimaat. De inventarisatie van 1988 werd voorafge-

Figuur 2: Aantal broedvogelsoorten per kilometerhok

Figure 2: number of breeding bird species per square kilometer

gaan door drie strenge winters, waardoor de populaties van wintergevoelige soorten ongetwijfeld op een dieptepunt zaten. De tien talrijkste soorten zijn Winterkoning *Troglodytes troglodytes* (4.000-5.000 paar), Merel *Turdus merula* (2.870 paar), Huismus *Passer domesticus* (2.500-2.700 paar), Heggenmus *Prunella modularis* (2.000-2.500 paar), Houtduif *Columba palumbus* (ruim 2.100 paar), Tjiftjaf *Phylloscopus collybita* (1.600-1.800 paar), Spreeuw *Sturnus vulgaris* (1.500 paar), Koolmees *Parus major* (1.400 paar), Zwartkop *Sylvia atricapilla* (ruim 1.190 paar) en Turkse Tortel *Streptopelia decaocto* (1.100-1.200 paar).

Nieuwe broedvogels

In 2001 werden vergeleken met 1988 21 'nieuwe' broedvogels vastgesteld. Het gaat om Kluut *Recurvirostra avosetta*, Grauwe Gans *Anser anser*, Tafeleend *Aythya ferina*, Tureluur *Tringa totonus*, Zwarte Specht, Havik, Vuurgoudhaan *Regulus ignicapillus*, Kuifmees *Parus cristatus*, Visdief *Sterna hirundo*, Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*, Buidelmees *Remiz pendulinus*, Bontbekplevier *Charadrius hiaticula*, Grote Gele Kwikstaart *Motacilla cinerea*, Rouwkwikstaart *Motacilla yarrellii* en waarschijnlijk ook Houtsnip *Scolopax rusticola* en Appelvink *Coccothraustes coccothraustes*. In de Eendenkooi van Bornem werd een nest in aanbouw van Aalscholvers *Phalacrocorax carbo* waarschijnlijk moedwillig vernield. De Slechtvalk *Falco peregrinus* broedde net buiten de regio op de elektriciteitscentrale van Schelle. Zowel het ouderpaar als de uitgevlogen jongen lieten zich regelmatig bewonderen op het Noordelijk Eiland te Wintam.

Exoten

Ook enkele exoten zorgen mee voor de toename van het aantal broedvogelsoorten. De broedpopulatie van de Canadese Gans *Branta canadensis* werd in 2001 geraamd op 78 paar. Van de Nijlgans *Alopochen aegyptiacus* werden 57 broedgevallen gevonden. De Nijlgans broedt in de landbouwgebieden vooral op de kop van knotwilgen. Zonder maatregelen zullen deze soorten de komende jaren zeer waarschijnlijk nog een sterke toename kennen. Maar ook andere ganzen broeden inmiddels in Klein-Brabant. Broedende Grauwe Ganzen (20-25 paar) in de streek zijn van oorsprong losgelaten of ontsnapte vogels. Ook de

Brandgans *Branta leucopsis* broedt reeds met 8-9 paar en de Indische Gans *Anser indicus* met 2-4 paar. Exoten waarvan niet duidelijk is of ze al vaste voet aan de grond gekregen hebben zijn de Zwarte Zwaan *Cygnus atratus* en de Mandarijneend *Aix galericulata*. Van beide laatste soorten werd voorgaande jaren al broeden aangetoond, maar tijdens de inventarisatiejaren zelf werden geen broedgevallen gevonden.

Niet alle exoten zijn watervogels. In het parkbos 'Hof ter Zielbeek' te Ruisbroek is de Halsbandparkiet *Psittacula krameri* al enkele jaren aanwezig met 1-2 paar.

Evolutie van het broedvogelbestand per landschapstype

Hierna geven we een samenvatting van de vastgestelde veranderingen per landschapstype. Een opdeling van broedvogelsoorten over verschillende landschapsvormen heeft echter altijd iets kunstmatig. De gevolgde opdeling van de broedvogels mag daarom niet te strikt opgevat worden.

Bos- en struweelvogels

Veruit de grootste oppervlakte bos in de streek is alluviaal bos. Belangrijke bossen van dit bostype komen voor in de Scheldeen Rupelvallei, het Moer in Hingene, Coolhem-De Moeren in Puurs en in de beekvalleien. De vogels van broekbos en populierenbos kennen uiteenlopende trends.

Ondanks de indruk dat de soort de laatste jaren minder gehoord wordt, blijkt de Wielewaal toch redelijk stand te houden. Het aantal hokken waarin de soort werd vastgesteld nam echter beduidend af van 37 naar 29 hokken. Deze soort lijkt meer en meer aangewezen op grotere populierenbestanden. Een nog sterkere achteruitgang werd bij de Nachtegaal vastgesteld. Deze verdween uit 29 van de 62 hokken, waarbij de populatie vrijwel halveerde. De achteruitgang van de Nachtegaal is al enkele decennia aan de gang. Een telling in de Hingenebroekpolder te Hingene leverde in 1971 nog 23 zangposten op, in hetzelfde gebied konden in 2001 nog slechts 2-3 zangposten worden opgetekend. Het voorbeeld van de Nachtegaal toont toch wel aan dat sommige van de vastgestelde trends al ingezet waren voor 1988.

Opmerkelijk is ook de achteruitgang van de Matkop, die wel stand houdt in de polders en de schorren van de Schelde, maar vooral

Matkop *Parus montanus*
(Foto: Philippe Clément)

in het zuiden van de streek veel areaal moet prijsgeven. De Matkop is nagenoeg verdwenen uit het landbouwgebied, waar ruilverkaveling heeft gezorgd voor het verdwijnen van het geschikt broedgebied van vermolmde wilgenstammen in vochtige gebieden. De Kleine Bonte Specht *Dendrocopos minor* verdween om onbekende redenen grotendeels uit het zuiden van het onderzoeksgebied, maar houdt beter stand in de Scheldepolders.

Van de Klapekster werd geen enkel broedgeval meer vastgesteld. Het laatste in Klein-Brabant dateert van 1996. Verheugend is het voorzichtige herstel van de Goudvink *Pyrrhula pyrrhula*. Stond deze soort in 1988 nog op het punt als broedvogel uit de streek te verdwijnen, in 2001 werden opnieuw dertien territoria aangetroffen. Mogelijk zijn dit de eerste tekenen van een herstel nu de vogelvangst in de streek toch wel is vermindert. Tijdens de inventarisatie werden sterke aanwijzingen verkregen dat ook de Appelvink in Klein-Brabant broedt.

De roofvogels die gebonden zijn aan bossen namen sterk toe: Buizerd (van 5-10 paar naar 53-58 paar), Sperwer (van 3 paar naar 55-65 paar), terwijl de Havik voor het eerst als zeker broedend werd vastgesteld, met inmiddels 2-4 paar. Zowel van de Sperwer als in mindere mate van de Buizerd worden nu ook nesten buiten de bosgebieden gevonden. De kleine populatie van Wespindief *Pernis apivorus* is aan jaarlijkse schommelingen onderhevig, maar kent de laatste 20 jaar in de streek geen duidelijke trend. De enige roofvogel die het minder goed doet is de Boomvalk *Falco subbuteo*. Een aantal vaste broedplaatsen van de Boomvalk zijn niet langer bezet.

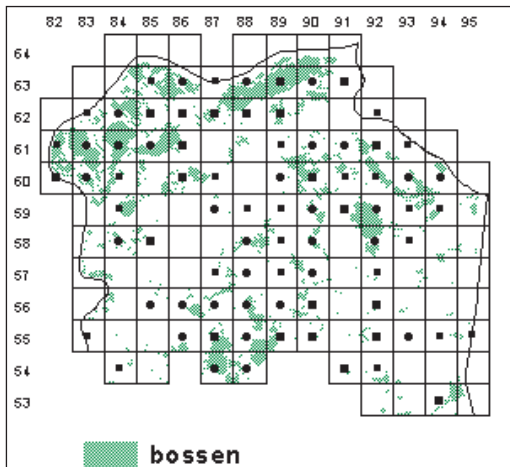
Hoewel naaldhout in de streek maar in beperkte mate aanwezig is, kregen de mezensoorten die typisch zijn voor naaldbos vaste voet aan de grond. De Kuifmees *Parus cristatus* werd aangetroffen in Lippelo

Soortnaam <i>Wetenschappelijke naam</i>	2001	1988	trend	trend
	broedpopulatie	broedpopulatie	populatie %	verspreiding %
Zwarte Specht <i>Dryocopus martius</i>	4 à 5	0	nieuw	nieuw
Vuurgoudhaan <i>Regulus ignicapillus</i>	2 à 4	0	nieuw	nieuw
Kuifmees <i>Parus cristatus</i>	1 à 3	0	nieuw	nieuw
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	2 à 4	0	nieuw	nieuw
Buidelmees <i>Remiz pendulinus</i>	0-1	0	nieuw	nieuw
Appelvink <i>Coccothraustes coccothraustes</i>	0-3 ?	0 ?	nieuw ?	nieuw ?
Houtsnip <i>Scolopax rusticola</i>	1-5 ?	0 ?	nieuw ?	nieuw ?
Sperwer <i>Accipiter nisus</i>	55-65	3	1900%	486%
Zwarte Mees <i>Parus ater</i>	ruim 7	0-1	600%	400%
Goudvink <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	13	0-3?	550%	300%
Goudhaan <i>Regulus regulus</i>	126	20	530%	571%
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	53-58	ruim 5 à 10	450%	225%
Kauw <i>Corvus monedula</i>	430-450	90-135	293%	158%
Groene Specht <i>Picus viridis</i>	160-170	49	233%	113%
Roodborst <i>Erithacus rubecula</i>	870	306	184%	35%
Tijftjaf <i>Phylloscopus collybita</i>	1.600-1.800	550-850	143%	4%
Gaai <i>Garrulus glandarius</i>	185-200	ruim 60-80	140%	37%
Boomklever <i>Sitta europaea</i>	26-28	12	125%	20%
Zwartkop <i>Sylvia atricapilla</i>	1,19	ruim 595	100%	7%
Boomkruiper <i>Certhia brachydactyla</i>	200	105	90%	33%
Staartmees <i>Aegithalos caudatus</i>	320-340	150-200	89%	70%
Zwarte Kraai <i>Corvus corone</i>	385-400	200-250	63%	14%
Grote Bonte Specht <i>Dendrocopos major</i>	260-280	150-200	54%	21%
Glanskop <i>Parus palustris</i>	0-3	1	*	*
Zanglijster <i>Turdus philomelos</i>	725-850	560	41%	2%
Bosuil <i>Strix aluco</i>	47-50	30-40	37%	20%
Grasmus <i>Sylvia communis</i>	575	419	37%	2%
Wespandief <i>Pernis apivorus</i>	4 à 5	2 à 3 ?	33%	*
Ekster <i>Pica pica</i>	545	400-450	28%	4%
Tuinfluit <i>Sylvia borin</i>	450	350-450	13%	-9%
Kleine Bonte Specht <i>Dendrocopos minor</i>	35-40	30-40	6%	-11%
Fitis <i>Phylloscopus trochilus</i>	227	264	-14%	-28%
Wielewaal <i>Oriolus oriolus</i>	37-56	48-58	-23%	-22%
Koekoek <i>Cuculus canorus</i>	75-80	80-130	-27%	-27%
Boomvalk <i>Falco subbuteo</i>	5 à 6	8 à 9	-38%	9%
Matkop <i>Parus montanus</i>	110-120	150-200	-38%	-39%
Spotvogel <i>Hippolais icterina</i>	82	150-200	-47%	-52%
Nachtegaal <i>Luscinia megarhynchos</i>	75-84	152	-51%	-48%
Zomertortel <i>Streptopelia turtur</i>	75	194	-61%	-37%
Braamsluiper <i>Sylvia curruca</i>	7	20	-65%	-56%
Klapekster <i>Lanius excubitor</i>	0	2 à 3	verdwenen	verdwenen
Fluiter <i>Phylloscopus sibilatrix</i>	0	8	verdwenen	verdwenen

Tabel 1: evolutie in populatie en verspreiding van bos- en struweelsoorten
Table 1: Population and distribution trends of birds of woodland and scrub

Legende bij de kaartjes (talrijkheidsschaal)

- waarschijnlijk broedend 1-2 bp
- zeker broedend 1-2 bp
- waarschijnlijk broedend 3-4 bp
- zeker broedend 3-4 bp
- waarschijnlijk broedend 5-8 bp
- zeker broedend 5-8 bp
- waarschijnlijk broedend 9-16 bp
- zeker broedend 9-16 bp
- waarschijnlijk broedend 17-32 bp
- zeker broedend 17-32 bp
- waarschijnlijk broedend <33 bp
- zeker broedend <33 bp

Kaart : Buizerd *Buteo buteo* broedvoorkomen 2001

Map: Breeding distribution of Common Buzzard *Buteo buteo* in 2001 (green: woodland).

en Liezele, de Zwarte Mees *Parus ater* broedt inmiddels op diverse plaatsen waar dennen- en sparrenaanplantingen op leeftijd komen. Vooral de Goudhaan *Regulus regulus* profiteerde echter van het ouder worden van sparrenbestanden en vermoedelijk ook van een reeks zachte winters. De Goudhaan -die toenam van 20 paar naar 126 paar- komt nu zelfs als broedvogel voor in tuinen met sparren.

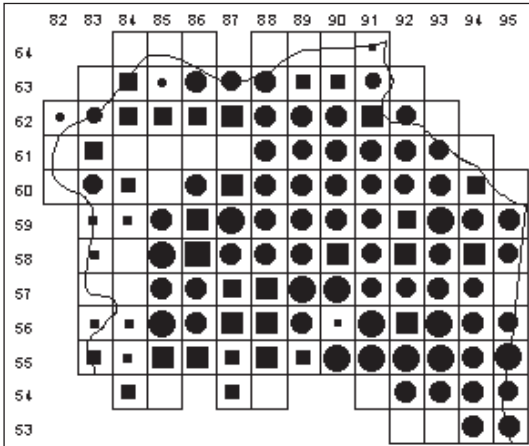
Vogels van de droge zandgronden

Heidevegetaties komen in Klein-Brabant enkel nog als kleine relictten voor in de omgeving van Branst. Het landschap op de stuifzandrug kende vroeger een aantal typische broedvogels, waarvan de Grauwe Klauwier *Lanius collurio* -die in het begin van de jaren tachtig reeds verdween- het meest tot de verbeelding sprak. Door versnippering, aanleg van nieuwbouwwijken en de degradatie van het landschap sinds het begin van de jaren zeventig, is de broedvogelgemeenschap gebonden aan de zandige biotopen nu bijna geheel verdwenen.

Van de Geelgors werd in 2001 nog slechts 1 mogelijk broedgeval vastgesteld. In 1988 was er in de omgeving van Branst een toen weliswaar al sterk geslonken populatie van 5-7 paar aanwezig. De Boompieper -in 1988 nog met 22 paar vertegenwoordigd met een concentratie aan broedparen rond Branst- is inmiddels compleet verdwenen.

Vogels van het landbouwgebied

De populatie van de Veldleeuwerik kon nauwkeurig geteld worden en haalde nog amper 67 paar, in 1988 bedroeg de populatie nog 293 paar. Nog slechter verging het de Graspieper die van 127-141 paar terugvalt op slechts 3 paar. De Graspieper die een voorkeur heeft voor de open weidegebieden staat op het punt te verdwijnen. Voor beide soorten is het 'maïslandschap' ongeschikt. De Patrijs *Perdix perdix* (70-75 paar) handhaafde zich min of meer. De beperkte daling is waarschijnlijk te wijten aan het verdwijnen van open ruimte, doordat enkele voormalige broedplaatsen inmiddels werden ingenomen door nieuwe KMO-zones of door verdere urbanisatie geïsoleerd zijn geraakt. De Kwartel (2-3 roepposten) vindt in de streek nauwelijks nog geschikte graanackers. Ook de Grauwe Gors (3 zangposten in 2001, in 1988 nog 10) heeft sterk te lijden onder de afname van het graanareal en pesticidengebruik en was in 2002 vermoedelijk reeds helemaal verdwenen.

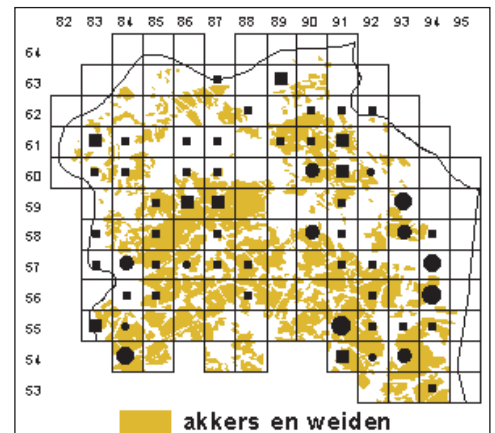
Kaart: Ringmus *Passer montanus*, broedvoorkomen 1988
Map: Breeding distribution of Tree Sparrow *Passer montanus* in 1988

Als broedvogel gebonden aan knotwilgenrijen hield de Steenuil *Athene noctua* met nog 65-75 paar vrij goed stand. Toch verdween de soort plaatselijk samen met de knotwilgen. Ook de Gekraagde Roodstaart *Phoenicurus phoenicurus* is in Klein-Brabant op dit biotoop aangewezen en nam af van 80-95 paar tot 60 paar. Vooral in het gebied waar de ruilverkaveling doorging, wat in 1988 nog het kerngebied was van de soort,

Graspieper *Anthus pratensis* (Foto: Marc Sloommaekers)

is de Gekraagde Roodstaart nu sterk afgenomen. Nog sterker is de achteruitgang van de Ringmus. In 1988 was dit nog één van de talrijkste soorten met meer dan 1.000 paar. In 2001 blijven er nog slechts 150-160 paar over. Op veel plaatsen is de soort verdwe-

Kaart: Ringmus *Passer montanus*, broedvoorkomen 2001
Map: Breeding distribution of Tree Sparrow *Passer montanus* in 2001 (ochre: fields and meadows)

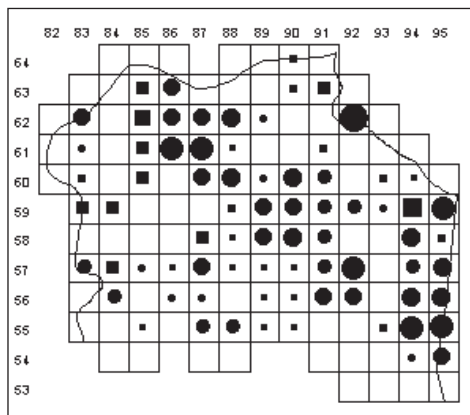
Soortnaam Wetenschappelijke naam	2001	1988	trend	trend
	broedpopulatie	broedpopulatie	populatie %	verspreiding %
Nijlgans <i>Alopochen aegyptiacus</i>	57	0	nieuw	nieuw
Scholekster <i>Haematopus ostralegus</i>	20-25	3	667%	567%
Houtduif <i>Columba palumbus</i>	ruim 2.100	743	183%	5%
Gele Kwikstaart <i>Motacilla flava</i>	100	50-70	67%	-7%
Kievit <i>Vanellus vanellus</i>	450	280	61%	32%
Kerkuil <i>Tyto alba</i>	6 à 7	3 à 5	50%	*
Torenvalk <i>Falco tinnunculus</i>	57-63	40-45	33%	27%
Holenduif <i>Columba oenas</i>	275-300	217	32%	5%
Ransuil <i>Asio otus</i>	40-45	30-50	8%	63%
Patrijs <i>Perdix perdix</i>	70-75	73-77	-4%	10%
Steenuil <i>Athene noctua</i>	65-75	70-80	-7%	0%
Grote Lijster <i>Turdus viscivorus</i>	201	234	-14%	-8%
Gekraagde Roodstaart <i>Phoenicurus phoenic.</i>	60	80-95	-32%	-13%
Groenling <i>Carduelis chloris</i>	285-320	400-500	-35%	-18%
Witte Kwikstaart <i>Motacilla alba</i>	220-240	354	-35%	-15%
Kramsvogel <i>Turdus pilaris</i>	5 à 6	1 à 7	*	-25%
Kwartel <i>Coturnix coturnix</i>	3	4 à 5	-40%	-25%
Kneu <i>Carduelis cannabina</i>	125-150	250-350	-54%	-24%
Roodborsttapuit <i>Saxicola torquata</i>	10	20-23	-55%	-50%
Zomertortel <i>Streptopelia turtur</i>	75	194	-61%	-37%
Grauwe Gors <i>Miliaria calandra</i>	3	5 à 10	-63%	-75%
Boerenwaluw <i>Hirundo rustica</i>	234	748	-69%	-28%
Veldleeuwerik <i>Alauda arvensis</i>	67	293	-77%	-61%
Ringmus <i>Passer montanus</i>	150-160	728-1.100	-82%	-46%
Graspieper <i>Anthus pratensis</i>	4 à 6	127-141	-96%	-93%
Geelgors <i>Emberiza citrinella</i>	0-1	5 à 7	verdwenen	verdwenen
Paapje <i>Saxicola rubetra</i>	0	0-2	verdwenen	verdwenen

Tabel 2: evolutie in populatie en verspreiding vogels van landbouwgebieden
Table 2: Population and distribution trends of farmland birds

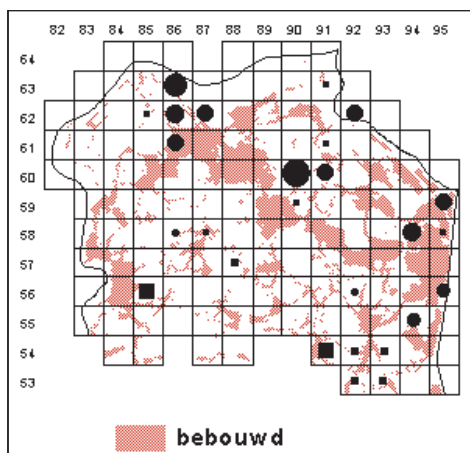
nen en waar dat nog niet gebeurd is vinden we nog hooguit enkele koppels in knotwilgenrijen en in de buurt van oude boerderijen. Slechts op enkele plaatsen handhaaft de Ringmus zich in losse kolonies.

Een slachtoffer van het verdwijnen van ruige kanten, braamstruwelen en hooiland in het landbouwgebied is de Roodborsttapuit *Saxicola torquata*, waarvan nog amper tien paar werden gevonden, de helft van in 1988. De populatie van de Zomertortel (van 194 paar naar 75 paar) gaat verder in vrije val. Uit een groot deel van het landbouwgebied is de 'wilde tortel' inmiddels verdwenen. De resterende paren bevinden zich in de bossen van het alluviale gebied en op de zandgronden rond Branst. In het zuiden van de streek is de Zomertortel inmiddels een zeer schaarse broedvogel geworden.

Kaart: Huiszwaluw *Delichon urbica*,
broedvoorkomen 1988
Map: Breeding distribution of House Martin
Delichon urbica in 1988.

Kaart: Huiszwaluw *Delichon urbica*,
broedvoorkomen 2001
Map: Breeding distribution of House Martin
Delichon urbica in 2001

Vogels van de bebouwde omgeving

Groenling *Carduelis chloris* en Kneu *Carduelis cannabina* zijn soorten die in tuinen broeden maar in het landbouwgebied gaan foerageren. Beide soorten kenden een dalende trend. De Groenling nam af van 400-500 paar tot 285-320 paar, de Kneu van 250-350 tot 125-150 paar in 2001. Hetzelfde wordt vastgesteld bij de Witte Kwikstaart *Motacilla alba*, die van 354 paar terugvalt op 220-240 paar.

De situatie van de zwaluwen in Klein-Brabant ontsnapt niet aan de neerwaartse trend elders in Vlaanderen. De populatie van Boerenzwaluw verminderde verder: waar er in 1988 nog 748 paar werden geteld, komen we in 2001 nog op een schamele 234 paar. De populatie van de Huiszwaluw *Delichon urbica* was in 1988 al een tijdlang dalend, maar van de toenmalige 300-350 koppels resten er in 2001 nog slechts 150-160 paar. De Huiszwaluw verdween uit een groot aantal dorpskernen. Enkel in de grote kolonies van 1988 houdt de soort nog min of meer stand.

De populatie van de Gierzwaluw *Apus apus* nam af van 275 tot 175 paar. Door de restauratie van grote gebouwen en woningen verdwenen heel wat van de nestplaatsen. Nieuwbouw biedt aan deze soort haast geen nieuwe broedplaatsen. Om dezelfde reden nam ook het aantal broedparen van de Zwarte Roodstaart *Phoenicurus ochruros* af van 160-200 paar naar 135-140 paar. De afname van Zwarte Roodstaart vindt vooral

plaats in de grote dorpskernen. Rond boerderijen is de soort doorgaans nog goed aanwezig.

De populatie van de Huismus kon in 2001 geraamd worden op 2.500-2.700 paar, in 1988 op 4.000-4.500 paar. Hoewel de daling ook in 1988 al aan de gang was, is de achteruitgang van de Huismus uiteindelijk toch minder sterk dan gevreesd. De Huismus nam vooral af in de grote dorpskernen. In de meer landelijke gebieden, maar bijvoorbeeld ook in de dorpskern van Sint-Amands komt deze soort nog steeds in behoorlijke dichtheden voor.

De populatie van de Putter *Carduelis carduelis* nam toe van 49-64 paar naar 120-130 paar. Opmerkelijk is dat de Putter het zwaartepunt van zijn broedgebied verschoven heeft van hoogstamboomgaarden in de Scheldevallei naar dorpskernen en tuinen.

Moeras- en watervogels

De schorren van Schelde en Rupel vormen het voornaamste broedgebied van rietvogels in de streek. De populatie van de Kleine Karekiet *Acrocephalus scirpaceus* (170 paar) bleef vermoedelijk min of meer gelijk. De Bosrietzanger *Acrocephalus palustris* is de talrijkste en meest verspreide *Acrocephalus*-soort. Waar de Kleine Karekiet gebonden is aan riet in de buitendijkse gebieden (Van Waeyenberge et al 1999) blijkt Bosrietzanger ook in de poldergebieden en beekvalleien voor te komen. Vooral in de Scheldepolders bereikt de Bosrietzanger plaatselijk hoge dichtheden. De Rietzanger *Acrocephalus schoenobaenus* blijft in de streek een zeer schaarse broedvogel, met 4-5 paar. De omgeving van het Zuidelijk Eiland is de enige vaste broedplaats van deze soort.

De Blauwborst nam toe van 60-75 paar tot 120 paar. De Blauwborst is in groeiende mate op perceelsranden in het landbouwgebied beginnen broeden, waar inmiddels al ongeveer een kwart van de broedparen te vinden is. De Rietgors deelt net als de andere gorzen in de klappen, met nog amper 22-24 koppels, terwijl de populatie in 1988 nog op 50-80 paar werd geraamd. Ook in 1988 was de populatie trouwens al in dalende lijn. Vermoedelijk ligt voedselgebrek in de winter aan de basis van de vastgestelde achteruitgang. De Rietgors foerageert 's winters in het landbouwgebied op stoppelvelden en onkruidzaden.

De Buidelmees is een nieuwkomer. Ze komt in Klein-Brabant uitsluitend voor in de

Putter *Carduelis carduelis* (Foto : Johan Verbanck)

Rietgors *Emberiza schoeniclus*
(Foto: Marcel Vos)

schorren maar blijft schaars en is thans nog steeds een wispelturige en onregelmatige broedvogel.

Gerichte inventarisaties leverden 15-18 broedparen van de Waterral *Rallus aquaticus* op. Deze soort broedt zowel in de schorren als in moeras- en verlandingsvegetaties in de natste delen van de polders.

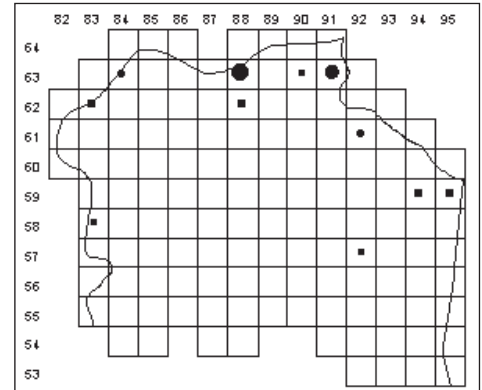
De evolutie van de broedende steltlopers en watervogels in de streek kan niet los gezien worden van het ontstaan van nieuwe gebieden in de Kanaalzone. Zowel het Noordelijk als het Zuidelijk Eiland vormen voor een aantal soorten het enige broedgebied. Voor andere soorten vormde de populatie in de Kanaalzone de bron van waaruit nadien overige gebieden in de regio werden ingenomen.

Voor Tureluur (3-6 paar), Kluut (31-37 paar)

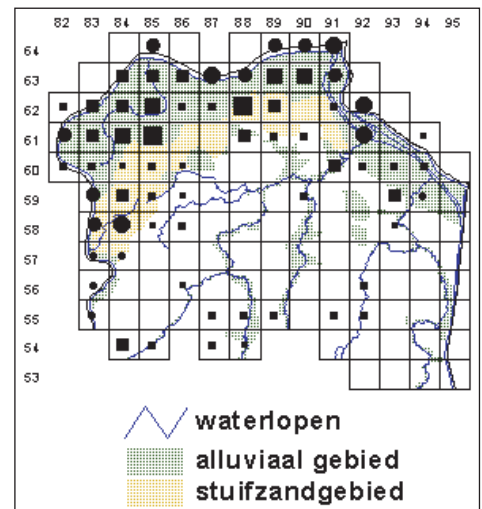
en Kleine Plevier *Charadrius dubius* (15-18 paar) is de Kanaalzone het enige broedgebied in de regio. Het Noordelijk Eiland is onregelmatig ook het broedgebied van Bontbekplevier (1 paar in 2001 en 2002) en Visdief. De Visdief broedt ook -en mogelijk zelfs jaarlijks- op een visvijver in de polder van Weert. De Oeverzwaluw *Riparia riparia* had in 2000 een enorme kolonie met 576 nestholten in een zanddepot aan het Oud Sas van Wintam. In 2001 was deze broedplaats grotendeels verdwenen, waardoor de totale populatie in het onderzoeksgebied sterk terugviel.

De Kraakeend veroverde vanuit de Kanaalzone het hele alluviale gebied van Schelde en Rupel, en via de Vlietvallei ook het Moer. De populatie nam toe van 2-5 paar in 1988 tot 150-155 paar in 2001. De Kuifeend kende een gelijkaardige evolutie. De Tafeleend broedde in 1988 nog niet in Klein-Brabant en de populatie van 7-12 paar is in 2001 nog steeds beperkt tot de Kanaalzone.

De prijs voor de spectaculairste vooruitgang gaat echter naar de Bergeend. De populatie van deze bewoner van konijnenholten werd in 1988 op 5 paar geraamd, in 2001 op 170-180 paar! Bergeenden met jongen duiken op de meest onverwachte plaatsen op, zoals op het kerkhof van Sint-Amands, midden in de dorpskom! Daarnaast zijn er tijdens de broedtijd ook nog eens ca. 500 niet-broedende Bergeenden aanwezig op de Scheldeslikken en in de Kanaalzone. Territoriale Bergeenden worden inmiddels gezien in het landbouwgebied v er weg van de Schelde tot zelfs in Lippelo en

Kaart : Bergeend *Tadorna tadorna*,
broedvoorkomen 1988
Map: Breeding distribution of Common Shelduck
Tadorna tadorna in 1988

Kaart : Bergeend *Tadorna tadorna*,
broedvoorkomen 2001
Map: Breeding distribution of Common Shelduck
Tadorna tadorna in 2001
(blue lines: rivers/streams; green: alluvial area;
yellow: area with drift sand)

Wintertaling *Anas crecca* (Foto: Koen Verbanck)

Breendonk. Toch is het niet zeker of deze paren ook jongen voortbrengen.

De Slobeend broedt meer teruggetrokken langs sloten of in verlandingsvegetaties in de Scheldepolders. De soort verdubbelde haar broedpopulatie van 17 paar in 1988 tot 30-35 paar in 2001. In gelijkaardig biotoop is ook de Zomertaling *Anas querquedula* te verwachten, die het met 5 paar in 2001 iets beter blijkt te doen dan de 1-2 paar in 1988. Broedende Wintertalingen zitten gewoonlijk goed verborgen in broekbossen en moerassen in de natste delen van de Schelde- en Rupelpolders. De raming van 32-40 paar stemt nog steeds overeen met de schatting in 1988.

De populatie van de Ijsvogel *Alcedo atthis* zat in 1988 met een drietal paar op een absoluut dieptepunt na 3 strenge winters.

In 2001 piekte de populatie tot 44-53 paar. In de Scheldevallei bereikt de Ijsvogel een dichtheid van 1-2 broedpaar/100 ha. De meeste broedparen broeden in broekbossen in de wortelkluiten van omgewaaide populieren.

Discussie

In de korte periode van dertien jaar is er veel meer veranderd dan we hadden verwacht. Het aantal soorten waarvan we kunnen zeggen dat de populatie niet is gewijzigd is zeer beperkt. Bijna elke soort kende een evolutie in aantal broedparen of verspreiding. Vijf soorten verdwenen sinds 1988 volledig als broedvogel. Het gaat om Boompieper, Geelgors, Fluitier, Klapekster en Paapje. Voor 1988 verdwenen ook al Grauwe Klauwier (1979), Snor *Locustella luscinioides* (1975), Cetti's Zanger *Cettia cetti* (1984), Grote Karekiet *Acrocephalus arundinaceus* (1977), Roerdomp *Botaurus stellaris* en Woudaapje *Ixobrychus minutus* als broedvogel uit de streek. Drie onregelmatige broedvogels, Zwarte Wouw *Milvus migrans*, Rode Wouw *Milvus milvus* en Geoorde Fuut *Podiceps nigricollis*, laten we hier buiten beschouwing.

De broedvogels die afgelopen decennia verdwenen waren in de meeste gevallen kritische riet- en moerasvogels of vogelsoorten van het kleinschalig 'heidelandschap' op de zandgronden. Momenteel zijn het echter vooral vogels van landbouwgebieden die klappen krijgen. Als de huidige tendens zich doorzet zouden Kwartel, Roodborsttapuit, Graspieper en Grauwe Gors wel eens spoedig uit Klein-Brabant kunnen verdwijnen als broedvogel.

In de jaren 1990 en 1991 vond in een groot deel van het landbouwgebied een ruilverkaveling plaats, hetgeen de veranderingen in het landbouwlandschap nog heeft versneld. Voor broedvogels van open landbouwgebieden vormen de enorme uitbreiding van de maïsteelt, de vermindering van de graanopervlakte, een steeds intensiever graslandbeheer en vermoedelijk ook pesticidengebruik de grote oorzaken van de vastgestelde populatiedalingen.

Ook het kleinschalig landbouwgebied onderging in de streek belangrijke wijzigingen. De laatste 15 jaar verdwenen heel wat houtkanten en knotwilgenrijen en ook in de meer gesloten landschappen deed door een 'verbeterde' waterhuishouding de maïsteelt zijn intrede. Grasland werd en wordt in toenemende mate omgezet in akkerland voor

Ijsvogel *Alcedo atthis* (Foto: François Van Bauwel)

maïs of tuinbouw. Indien knotwilgenrijen behouden bleven, liggen ze nu soms tussen de maïsakkers. Veel weiden worden regelmatig gescheurd en opnieuw ingezaaid. Buiten de beekvalleien zijn permanente graslanden daarom schaars geworden. Voedselarme situaties maar ook ruigten en braamstruwelen op perceelsranden zijn inmiddels veel schaarser geworden in het agrarisch landschap.

Voor de akker- en weidevogels is de mate waarin soorten zich konden aanpassen aan de maïsteelt cruciaal. Kievit en Scholekster broeden momenteel zelfs hoofdzakelijk op maïsakkers. De Kievit verlaat steeds meer het te intensieve graslandgebied als broedgebied. Ook de Gele Kwikstaart kan zich in maïsakkers handhaven. Anderzijds kennen soorten die zich buiten het broedseizoen te goed doen aan de maïs die is achtergebleven op stoppelvelden duidelijk een verbeterde voedselsituatie; voor Houtduif, Kauw *Corvus monedula* en ook Nijlgans kan dit wellicht de belangrijkste reden voor de vastgestelde populatietoename zijn. Voor bijna alle andere soorten is de toegenomen maïsteelt echter uitgesproken nadelig.

De dramatische achteruitgang van de Ringmus wordt hier bijvoorbeeld duidelijk aangetoond. Volgens onderzoek in Groot-Brittannië (Baillie et al 2001) zou vooral voedselgebrek in de winter en niet zo zeer het broedsucces de oorzaak zijn van de achteruitgang van de Ringmus. Ook andere soorten die voedsel zoeken in het landbouwgebied zoals Grauwe Gors, Groenling,

Kneu en Witte Kwikstaart doen het in Klein-Brabant niet goed.

Regionale trends in broedvogelpopulaties kaderen doorgaans in een grootschaligere trend (Vlaanderen, West-Europa). Ons onderzoek toont dit o.a. voor Ringmus, Boerenwaluw, Huiswaluw en Veldleeuwrik aan. Toch zijn hierop ook uitzonderingen. De broedpopulatie van de Roodborsttapuit gaat er in ons onderzoeksgebied sterk op achteruit. Deze achteruitgang staat in contrast met de vooruitgang die deze soort zou boeken in sommige gebieden in de Kempen en in Nederlands Limburg (Engelen et al 2003). Ook de Boompieper gaat er in bepaalde Kempense heidegebieden en in Nederlands Limburg op vooruit, terwijl deze soort in Klein-Brabant als broedvogel zelfs uitgestorven is. Vermoedelijk is voor deze soorten -naast een vermindering van de oppervlakte geschikt habitat- het in de regio ontbreken van een voldoende grote kernpopulatie (dus een aaneengesloten oppervlakte geschikt habitat) de reden voor de vastgestelde kwetsbaarheid. Dit zou er op kunnen wijzen dat het in deze streek gaat om een vrij geïsoleerde populatie. Indien zo'n populatie omwille van het minder geschikt worden van broedhabitat enerzijds en gewijzigd bodemgebruik anderzijds een neerwaartse trend vertoont, is er geen aanvulling mogelijk uit nabijgelegen grote natuurgebieden. Dit zou het verdwijnen kunnen verklaren van de soorten van zandgronden (Boompieper en Geelgors) in het

onderzoeksgebied. Soorten die trouwens ook in gelijkaardige gebieden in het westelijk deel van Vlaanderen (bijvoorbeeld de zandgronden in het noorden van Oost-Vlaanderen) een neerwaartse trend vertonen. Evenzeer geldt dat als soorten achteruitgaan, dit steeds eerst in de rand van het verspreidingsgebied en in de minder optimale tot marginale biotopen gezien wordt en pas later in de bolwerken.

De evolutie van de watervogels is een heel ander verhaal. Voor verschillende soorten speelt een 'Wintam-effect'. Krakeend en Kuifeend veroverden na de vestiging begin jaren '80 vanuit de kanaalzone van Wintam het hele alluviale gebied van de Schelde. Bij de toename van de Bergeend speelt waarschijnlijk ook de verbetering van de waterkwaliteit van de Schelde een niet te onderschatten rol.

Dat de Wintertaling stand houdt als broedvogel gaat in tegen een dalende trend die wordt vastgesteld in Vlaanderen en Nederland. In het Moer en in Coolhem werden minder Wintertalingen vastgesteld, maar dit werd gecompenseerd door iets meer broedgevallen in de polderbossen van Schelde en Rupel. In Nederland -waar de broedpopulatie in 1979-1985 nog geraamd werd op 3500-5000 paar- werd op basis van een landelijke proefvlaktelling inmiddels een halvering van het aantal broedparen vastgesteld, een achteruitgang die vooral in de jaren '90 plaatsvond (Bijlsma 2001). Ook in de Noorderkempen (Kalmthoutse Heide, Groot- en Klein Schietveld) zou de populatie in 1999 op een dieptepunt zitten (Van Hecke en Leysen 2002; Bulteel & Voet 1999). Naast afschot in Frankrijk zou ook het regelmatig optreden van botulisme in

onze getijdengebieden na het broedseizoen wel eens een rol kunnen spelen in de afname van de broedpopulatie in Vlaanderen en Nederland.

Broedvogels en natuurbeleid

Voor sommige soorten zijn onze broedvogelaantallen ook op Vlaams niveau belangrijk. Dit is uiteraard het geval voor alle rode lijstsoorten. Soorten als Bergeend, Krakeend, Wintertaling, IJsvogel, Kluut, Wielewaal, Putter, Blauwborst en Nachtegaal zijn, vergeleken met de rest van Vlaanderen, in Klein-Brabant in verhouding vrij goed vertegenwoordigd.

Ongeveer 4% van de oppervlakte van Klein-Brabant wordt momenteel beheerd als natuur- of bosreservaat of als gemeentelijk of provinciaal natuurterrein. De gekozen inventarisatiemethode laat echter niet toe uitspraken te doen over het relatieve belang van de reservaten voor de broedpopulaties van de verschillende soorten. De reservaten in de regio worden gekenmerkt door een eerder beperkte oppervlakte en vaak ook nog een versnipperde perceelsstructuur. Uitzondering daarop wordt gevormd door het bosreservaat Coolhem-De Moeren (ca 90 ha) en de schorren van de Schelde (samen ca 110 ha). Het Noordelijk Eiland (ca 45 ha) vormt een derde groot natuurterrein. We kunnen toch stellen dat natuurwaarden in Klein-Brabant nog in belangrijke mate buiten de bestaande natuurreservaten te vinden zijn, en dit zowel in de grote privébossen als in het landbouwgebied.

De buitendijkse gebieden van de Schelde, het Graafschap en de polders van Weert werden afgebakend als Vogelrichtlijngebied. Een groot deel van de Schelde- en Rupelpolders, het Moer te Hingene, Coolhem-De Moeren te Puurs en het Zuidelijk Eiland te Wintam werden aangeduid als Habitatrichtlijngebied. Binnendijks gaf vooral de aanwezigheid van alluviale bossen (zoals elzenbroekbos) de doorslag bij de afbakening.

Het beheer van veel van de privébossen is echter sterk gericht op populierenteelt. De waardevolste bosgebieden dienen een natuurgericht beheer te krijgen. Het instellen en handhaven van hogere waterpeilen in de polders, waardoor moeras- en verlandingsvegetaties gecreëerd kunnen worden is van belang voor soorten als Wintertaling, Slobeend en Waterral. Bij het beheer van grotere eenheden natuur in de Scheldevallei kan zelfs aan meer kritische moerassoorten

Soortnaam <i>Wetenschappelijke naam</i>	2001	1988	trend	trend
	broedpopulatie	broedpopulatie	populatie %	verspreiding %
Canadese Gans <i>Branta canadensis</i>	78	0	nieuw	nieuw
Nijlgans <i>Alopochen aegyptiacus</i>	57	0	nieuw	nieuw
Kluut <i>Recurvirostra avosetta</i>	31-37	0	nieuw	nieuw
Grauwe Gans <i>Anser anser</i>	25-30	0	nieuw	nieuw
Tafeleend <i>Aythya ferina</i>	7 à 12	0	nieuw	nieuw
Brandgans <i>Branta leucopsis</i>	8 à 9	0	nieuw	nieuw
Tureluur <i>Tringa totanus</i>	3 à 6	0	nieuw	nieuw
Indische Gans <i>Anser indicus</i>	2 à 4	0	nieuw	nieuw
Visdief <i>Sterna hirundo</i>	0-3	0	nieuw	nieuw
Bontbekplevier <i>Charadrius hiaticula</i>	1	0	nieuw	nieuw
Aalscholver <i>Phalacrocorax carbo</i>	0-1	0	nieuw?	nieuw?
Pijlstaart <i>Anas acuta</i>	0-1	0	nieuw?	nieuw?
Krakeend <i>Mareca strepera</i>	150-155	2 à 5	3700%	950%
Bergeend <i>Tadorna tadorna</i>	170-180	5	3400%	625%
IJsvogel <i>Alcedo atthis</i>	44-53	3	1500%	*
Dodaars <i>Tachybaptus ruficollis</i>	15-20	4	350%	60%
Knobbelzwaan <i>Cygnus olor</i>	10 à 12	3	267%	200%
Kuifeend <i>Aythya fuligula</i>	112-120	30-40	231%	250%
Waterral <i>Rallus aquaticus</i>	15-18	ruim 5 à 6	200%	600%
Meerkoet <i>Fulica atra</i>	225	81	178%	68%
Rietzanger <i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	4 à 5	2	150%	350%
Zomertaling <i>Anas querquedula</i>	5	1 à 2	150%	400%
Oeverwaluw <i>Riparia riparia</i>	57-586	25-50	*	20%
Waterhoen <i>Gallinula chloropus</i>	750	336	123%	18%
Kleine Plevier <i>Charadrius dubius</i>	15-18	8 à 10	89%	-17%
Blauwborst <i>Luscinia svecica cyanecula</i>	120	60-75	79%	23%
Wilde Eend <i>Anas platyrhynchos</i>	800-900	496	71%	20%
Fuut <i>Podiceps cristatus</i>	33-35	25	36%	17%
Blauwe Reiger <i>Ardea cinerea</i>	76	60	27%	150%
Wintertaling <i>Anas crecca</i>	32-40	30-40	0%	6%
Kleine Karekiet <i>Acrocephalus scirpaceus</i>	170	130-160	17%	-19%
Bosrietzanger <i>Acrocephalus palustris</i>	325-350	307	10%	-13%
Sprinkhaanzanger <i>Locustella naevia</i>	11 à 15	10 à 15	0%	-38%
Rietgors <i>Emberiza schoeniclus</i>	22-24	50-80	-65%	-70%

Tabel 3: Evolutie in populatie en verspreiding water- en moerasvogels
Table 3: Population and distribution trends of waterbirds and marshland birds

gedacht worden. Een verdere uitbreiding van de bestaande natuurreservaten blijft de beste garantie om de natuurwaarden in het alluviaal gebied te verhogen. Op langere termijn verdienen alle onder de vogel- en habitatrictlijn aangewezen gebieden in de regio een reservaatstatuut.

Het behoud en beheer van Zuidelijk en Noordelijk Eiland is cruciaal voor het broedvoorkomen van verschillende watervogels en steltlopersoorten in de regio. Het beheer van het Noordelijk Eiland, waarbij geopteerd wordt voor een sterke begrazingsdruk om verbossing tegen te gaan kan zorgen voor permanent broedhabitat voor Kleine Plevier, Tureluur, Kluut en Grutto. Hierbij gaat het niet alleen om grote grazers maar ook Konijnen leveren hier een belangrijke bijdrage. Na onteigening kan op het Zuidelijk Eiland mits een aantal inrichtingsmaatregelen een bijkomend moerashabitat gecreëerd worden.

Ook landschapsherstel van de 'heidegebieden' op de stuifzandrug rond Branst (Kraaienbroek, Hoge Heide, Brandheide en Luipegemkouter) verdient hoge prioriteit. Enkele typische vogelsoorten van de droge zandgronden zijn al verdwenen. Los van de vraag of deze soorten door natuurherstel kunnen terugkeren, verdienen de aanwezige habitattypes hier hoe dan ook bescherming. Maatregelen voor de bescherming van vogels van de landbouwgebieden liggen moeilijker. Toch is het onder deze soorten dat momenteel de klappen vallen. Veldleeuwerik, Ringmus, Graspieper, Roodborsttapuit, Gele Kwikstaart en

Kwartel broeden niet of slechts in zeer geringe mate in de bestaande natuurreservaten. Het is niet wenselijk en haalbaar om in het pure landbouwgebied op grote schaal natuurreservaten op te richten. Soortbescherming dient hier door en in samenwerking met landbouwers te gebeuren, wat niet uitsluit dat ook in het landbouwgebied waardevolle percelen en landschapselementen als reservaat kunnen beheerd worden. Het behoud en herstel van knotwilgenrijen, houtwallen, vlasrootputten, poelen en hoogstamboomgaarden is essentieel voor een aantal broedvogelsoorten van agrarische gebieden. De gemeentelijke subsidiereglementen voor aanplant en onderhoud van kleine landschapselementen vormen daartoe een belangrijk instrument. Een meer ecologisch beheer van akkers is voor de bedreigde soorten van het landbouwgebied van levensbelang. Een mogelijkheid zou hier een subsidie of beheersovereenkomsten voor akkerrand-beheer of voor braaklegging met ecologische meerwaarde kunnen zijn. Om de voedselsituatie voor Ringmussen, gorzen en bepaalde vinkachtigen te verbeteren lijkt het noodzakelijk om enkele akkers specifiek te gaan inrichten als voedselgebied.

Tenslotte moet bij beslissingen over ruimtelijke ordening het behoud van de samenhang tussen natuurgebieden prioriteit krijgen. Een voorbeeld hiervan is de dreigende isolatie van het bosreservaat Coolhem-De Moeren door de plannen om het aanpalend elzenbroekbos 'de Geren' te Kalfort om te vormen tot KMO-zone.

Dankwoord

Een uiterst belangrijke bijdrage werd geleverd door de 29 broedvogelinventariseerders. Gedurende vele honderden uren veldwerk werd elke uithoek van Klein-Brabant doorkruist en werd al wat vloed, floot, piepte of rondhopte zorgvuldig genoteerd. De volgende 23 mensen die -samen met de auteurs- inventarisaties verrichtten verdienen hier onze waardering en dank: Jean-Pierre Adriaenssens, Werner Andries, Cécile Blondiau, Jean Butaers, Erwin Claes, Julien De Boeck, Robert De Bondt, Erik De Keersmaecker, Johnny De Man, Julien Kerremans, An Peeters, Eddie Pintens, Roland Pintens, Eddy Rousseau, Paul Segers, Paul Spittaels, Désiré Tierens, Steyn Van Assche, Jan Van Belle, José Van Der Stoelen, Siegfried Van Inghelgem, Sylvain Verbruggen, Linda Vierbergen en Alfons Willemsen.

Al de resultaten van dit onderzoek kan u terugvinden in het boek 'Vogels in Klein-Brabant. Voorkomen en verspreiding' van de Vogelwerkgroep Klein-Brabant en Natuurpunt Studie (Natuurhistorische Reeks 2003/4), 384 blz. Dit is verkrijgbaar in de Natuurpuntwinkel (014 47 29 56). Prijs: niet-leden 30 euro, leden 27 euro

Referenties

- Anselin A., K. Devos, T. Defoort & G. Vermeersch, 2000. *Project Vlaamse Broedvogelatlas 2000-2003 –uitgebreide methode-handleiding*. Nota. I.N. 2000.1. Instituut voor Natuurbehoud, Brussel.
- Baillie S.R., H.Q.P. Crick, D.E. Balmer, L.P. Beaven, I.S. Downie, S.N. Freeman, D.I. Leech, J.H. Marchant, D.G. Noble, M.J. Raven, A.P. Simpkin, R.M. Thewlis & C.V. Wernham, 2002. *Breeding Birds in the Wider Countryside: their conservation status 2001*. BTO Research Report No. 278. BTO, Thetford.
- Bulteel G., H. Voet. *Ornithologisch verslag 1999. Groot en Klein Schietveld*. Uitgegeven in eigen beheer.
- Bijlsma R.G., F. Hustings & C.J. Camphuysen, 2001. *Algemene en schaarse broedvogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2)*. GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij Haarlem/Utrecht.
- Coeckelbergh C., L. De Wit , K. Grolus, H. Mees, P. Mees, R. Pintens, G. Poelmans, J. Reyniers, P. Spittaels, G. Van Der Krieken, H. Van Doorslaer & S. Verbruggen, 1990. *Vogels in Klein-Brabant*. Vogelwerkgroep Klein-Brabant.
- Coeckelbergh C., L. De Wit, H. Mees, P. Mees & J. Reyniers, 2003. *Vogels in Klein-Brabant, voorkomen en verspreiding*. Natuurpunt Studie vzw en Vogelwerkgroep Klein-Brabant. Natuurhistorische Reeks 2003/4.
- Engelen F., B. Van Noorden & R. Modderman, 2003. *Vlakdekkende provinciale broedvogelkartering 2001 Resultaten van de actualisering in midden Limburg*. *Natuurhistorisch Maandblad* 92, 41-50.
- Hustings M., R. Kwak, P. Opdam & M. Reijnen, 1985. *Vogelinventarisatie: achtergronden, richtlijnen en verslaglegging*. *Natuurbeheer in Nederland Deel 3*. Pudoc en NVBV.
- Van Hecke P. & K. Leysen, 2001. *Kalmthoutse Heide: territoriumkartering en broedvogelbestand 1999*. De Wielewaal Natuurvereniging; rapport in opdracht van afdeling Natuur.
- Van Waeyenberge J., A. Anselin & P. Meire, 1999. *Aantallen, verspreiding en ecologie van de broedvogels in de buitendijkse gebieden langs de Zeeschelde*, rapport I.N. 99/16.
- Vermeersch G., K. Devos & A. Anselin, 2000 *Soortenhandleiding project Vlaamse broedvogelatlas 2000-2003*, Nota I.N. 2000.2 Instituut voor Natuurbehoud, Brussel.